

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Д. Д. Данилюк (Ужгород), В. І. Ілько (Ужгород)

Оцінка творчої спадщини Ю. І. Гуци-Венеліна у вітчизняній історичній літературі

Висвітлюється творча спадщина відомого вченого-славіста Ю. І. Гуци-Венеліна, аналізується література, присвячена науковим публікаціям дослідника.

Юрій Іванович Гуца-Венелін (1802—1839 рр.) — один з родоначальників російської славистики, перший дослідник історії болгарського народу народився 22 квітня 1802 р. в с. Тибава (нині Свалявського району Закарпатської області) в сім'ї священника Гуци. Закінчив гімназію в Ужгороді, навчався там же у духовній семінарії та Сатмарському (нині м. Сату-Маре, Румунія) ліцеї. А в 1822—1823 рр., навчаючись у Львівському університеті, 19-річний юнак з головою поринув у архіви міста Львова, опрацьовуючи джерела з давньої історії слов'ян. Його тогочасні виписки збереглися завдяки старанням двоюрідного брата — Івана Молнара. Саме на основі джерельної бази Гуца задумує по-новому осмислити багато усталених положень у тогочасній історичній науці. Біограф П. Безсонов про перші творчі кроки Юрія Івановича писав так: «Талант, який починав усвідомлювати свої сили, шукав шляхи нового, іншими ще не прокладеного, хоча б й важкого; життєдіяльність, що закипала всередині, прагнула в нерозгадану далечінь; майбутній учений, який мав указати шляхи багатьом іншим, насамперед сам повинен був приректи себе на долю мандрівника. Обходячи Угорщину зі студентською сумою за плечима, юнак збирав відомості у професорів цього малого світу Європи, який об'єднував у своїй освіченості відлуння настільки багатьох різноплеменних народів...»¹.

Ю. І. Гуца весною 1823 р. під новим прізвиськом Венелович-Венелін разом з двоюрідним братом І. Молнаром відправився спочатку у Чернівці, а потім через кордон — у Кишинів. Генерал-губернатор Інзов доброзичливо прийняв їх, надавши обом роботу: Венеліна призначив учителем арифметики, а Молнара — учителем латинської мови.

Протягом дворічного перебування у Кишиневі Юрій Іванович збирав дані про побут та звичаї болгарських колоністів, робив виписки з праць грецьких й римських істориків і середньовічних літописів, вивчав досягнення вітчизняної й зарубіжної історіографії.

У пошуках сприятливих умов для розгортання наукових досліджень Ю. І. Венелін обрав, як пізніше стало зрозумілим, єдино правильний шлях — на Схід. Влітку 1825 р. він прибув у Москву. Там він зустрівся з своїм земляком І. С. Орлаєм і за його порадою вступив на медичний факультет Московського університету. Цей вибір він пояснив так: «Я присвятив себе наукам більш благотворним, ніж історія та метафізика — науки, що заповнили всю мою увагу і стали винятковим предметом моїх знань»². Та, напевно, молодий студент-медик лукавив, бо навчання на медфаці не вгамувало його прагнень до історичних знань. Паралельно він досліджував давню історію слов'ян і в 1829 р.,

¹ Безсонов П. Введение к книге Ю. Венелина: «Древние и нынешние болгары...» // Журн. Мин-ва просвещения.— М., 1856.— С. VI.

² Древние и нынешние Болгары в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к Россиянам: Историко-критические изыскания Юрия Венелина. Изд. 2-е И. Мольнара.— Москва, 1856.— С. VI.

одночасно із закінченням медфаку, видав працю з історії болгарського народу — «Древние и нынешние болгаре в отношении к россиянам: Историко-критические изыскания, составленные Юрием Венелиным» (Т. 1, Москва, 1829 — 256 с.). Своїми неординарними висновками, сміливими судженнями Ю. І. Венелін привернув до себе як до історика увагу відомих вчених — дослідників минулого. Вони доброзичливо поставилися до нього. Першорядну роль у ствердженні в науковому світі імені молодого закарпатоукраїнця відіграв М. П. Погодін. Цьому сприяла, зокрема, висока його оцінка зустрічі з Ю. І. Венеліним: «Він шукав мого знайомства, і я ласкаво прийняв цього юнака, який здавався мені дуже добрим. Мені приємно було говорити з ним про його вітчизну, про ті слов'янські землі, де він бував, він запитував у мене багато про що, брав книги, які були йому необхідні і я охоче давав їх, бажаючи завжди бути корисним»³. Саме цей вчений допоміг у виданні названої праці Ю. І. Венеліна. Згадуючи про збір фактичного матеріалу для книги, Юрій Іванович зізнався, що «Справа, можливо, тим би й скінчилася, якби Погодін не спонукав мене до закінчення початого, прийняв навіть і труд видання на себе і витрату його на свій рахунок»⁴.

Про саму книгу та її автора М. П. Погодін у своєму щоденнику записав: «Читав Венеліна про болгар, славна буде людина!».

Запримітивши неабиякі здібності Ю. І. Венеліна, редакція журналу «Московский вестник» запросила його до роботи у відділі критики. Значимість цього факту підкреслюється й високим рівнем вимог даного часопису. Слушним з приводу цього є зауваження його видавця: «Почавши видавати «Московский вестник», ми мали на увазі так влаштувати відділення критики, щоб будь-яку примітну книгу, що в Росії виходить, розбирав тільки той, хто переважно та винятково займається частиною наук, до якої вона відноситься, бо судити одному про всіх і не можливо, і смішно»⁵. Видавець вважав, що найкраще з цим може впоратися Ю. І. Венелін: «Природний карпаторос, який... близько знає Угорщину, Трансільванію, Галичину, Болгарію, він обіцяє нам подавати свідчення про все, що стосується цих країн...»⁶.

Численні періодичні російські видання 30-х років XIX ст. вели пристрасну полеміку навколо питань суспільно-політичного характеру, намагаючись визначити правильний шлях дальшого розвитку країни. Піддавалися гострій критиці письменники, вчені різних шкіл. Ця критика не обійшла й Ю. І. Венеліна. Так, журнал «Московский наблюдатель» опублікував прізвиська осіб, які піддавалися, на його думку, несправедливій критиці з боку редакції часопису «Библиотека для чтения». Цікаво, що цей список, до якого входили О. С. Пушкін, М. В. Гоголь і інші відомі діячі, очолював Ю. І. Венелін⁷.

У багатогранній дослідницькій діяльності Юрія Івановича Венеліна як вченого-славіста можна виділити два проблемні напрями. Перший — це обґрунтування ним ідеї автохтонності східного слов'янства, вивчення історії походження східнослов'янської держави — Київської Русі. Ю. І. Венелін слідом за М. В. Ломоносовим піддав гострій критиці норманську теорію походження Давньоруської держави, виступив проти дворянсько-монархічної концепції, що панувала в історичній науці кінця XVIII — початку XIX ст. Це об'єктивно визнавали і його противники, захисники консервативного напрямку в тогочасній історіографії. Один з них — Полевой занадто різко висловився на адресу Ю. І. Венеліна: «...Він насмілювався з неповагою говорити про Шлецера,

³ Барсуков Н. Жизнь и труды М. П. Погодина.— СПб., 1889.— Кн. 2.— С. 378.

⁴ Там же.— С. 202.

⁵ Московский вестник.— М., 1828.— Ч. X.— С. 278.

⁶ Там же.— С. 279.

⁷ Московский наблюдатель.— М., 1836 (май).— Кн. 1.— С. 566.

Карамзіна та інших людей, гідних глибокої поваги нашої. Слід було зупинити зухвальство молодого літератора»⁸.

Відомо, що пізніше російські вчені, спираючись на широке коло першоджерел, до кінця розвінчали антинауковість норманської теорії походження Київської Русі, причому вони не забули прогресивних поглядів Ю. І. Венеліна з цього приводу. Один з них — академік О. М. Пипін, відмічав, що «в російській історії він виступив найрізкішим противником норманської теорії не тільки тому, що вважав її фактично помилковою, а й тому, що теорія здавалася йому образливою для слов'янства і російського народу»⁹. Загальноновизнаним є вклад Юрія Івановича Венеліна у розвиток російського слов'янознавства. Кинутий ним заклик глибше вивчати давню історію слов'ян знайшов повну підтримку передової російської науки.

Другий напрям у його науковій роботі — це вивчення давньої історії болгарського народу. Не лише російські, а й зарубіжні вчені визнали його пріоритет у дослідженні цієї теми. Найбільший резонанс у наукових колах Росії та Болгарії викликали вже згадувана двохтомна праця «Древние и нынешние болгаре...». Її автор на основі, насамперед, історичних, лінгвістичних даних аргументовано доводить слов'янське (а не тюркське) походження болгар.

Його вчитель і наставник М. П. Погодін дав коротку, але вдалу оцінку автору цієї праці: «Він робить революцію в історії середніх віків. Військо його прекрасне, та дуже погано розташоване». Авторитети історичної науки були одностайні в тому, що Ю. І. Венелін своїми працями сприяв пробудженню національної свідомості болгарського народу. П. Безсонов писав: «Отже, ось яка справа звершена була Венеліним; справа майже безприкладна в історії слов'янства, щоб зусиллями однієї особи, при вкрай скудних коштах, могли привести з собою духовне відродження п'ятимільйонного племені».

Не всі, звичайно, схвально сприйняли працю Ю. І. Венеліна. Піддавалася вона й критиці. Та і він сам вбачав в ній слабкі місця, зокрема, розділ, в якому намагався безпідставно довести слов'янське походження Аттіли — вождя гуннів. З приводу поспішності у висновках він писав: «Я признаюся, що ця стаття — одна із найнерозвинутіших, а тому й найслабших в моїй книзі... Зауважу ще, що в першому томі моїх досліджень дуже багато не зовсім розгорнуто, і що можна сказати ще дуже багато на оправдання й пояснення всього цього»¹⁰. З почуттям скромності за пророблену роботу, Ю. І. Венелін критично оцінював свою книгу, відкрито говорив, що в ній є чимало неясного, суперечливого. І це закономірно. Адже історія болгарського народу тоді ще залишалася майже незайманою на полі історичної науки. Дослідник володів великою кількістю фактичного матеріалу і планував в майбутньому усунути всі наявні погрішності. Всього він планував написати чотири чи п'ять томів.

Та, незважаючи на неоднозначну оцінку праці Ю. І. Венеліна, головне полягало в тому, що на нього пильну увагу звернули представники громадськості та наукових кіл. Він почав утверджуватися як вчений-історик. Цьому сприяло і його прагнення добувати наукову істину тільки з першоджерел. І тому, заповнившись ідеєю написання багатотомної історії болгарського народу, Юрій Іванович вирішив здійснити наукову поїздку в Болгарію. У зв'язку з цим він звертається до Російської академії наук з проханням: «Чи не благородно їй буде, користуючись тодішніми сприятливими обставинами, покласти на нього здійснення ученої подорожі по Болгарії, країни класичної для філологів та

⁸ Барсуков Н. Указ. соч.— С. 376.

⁹ Пыпин А. Н. История русской этнографии.— СПб., 1890.— Т. 1.— С. 363.

¹⁰ Безсонов П. Юрий Иванович Венелин // Журн. мин-ва народн. просвещения.— СПб., 1882.— Ч. ССXXI.— С. 162.

істориків слов'янських»¹¹. Академія наук задовольнила прохання Ю. І. Венеліна, що стало ще одним підтвердженням визнання його як вченого-історика. У січні 1830 р. він був викликаний у Петербург для отримання дозволу на однорічну поїздку в Болгарію. Метою цієї поїздки було вивчити і описати архіви та бібліотеки, розібрати друковані й рукописні пам'ятки давньої слов'янської літератури, а також вивчити болгарську мову, скласти її граматику тощо. Неймовірну радість за наявність такої можливості молодий дослідник висловив у своєму щоденнику найпалкішими словами.

З квітня 1830 р. по жовтень 1831 р. Ю. І. Венелін жив і працював не тільки власне у Болгарії, а й в Молдавії, Валахії, Румунії. Його цілком заповнив дивовижний світ безцінних слов'янських рукописів. Кожний з них був для нього живим свідченням славної минувшини братнього болгарського народу. Це підтверджують такі його слова: «Цілу майже ніч я не міг спати від радості, в надії придбати цей скарб, скільки б за нього не запросили»¹².

Повернувшись до Москви, Ю. І. Венелін почав опрацювання зібраного під час наукової подорожі багатющого матеріалу і публікування статей. Наплегливі зусилля вченого тут же були відзначені обранням його у 1833 р. дійсним членом Московського товариства історії і старожитностей російських, призначенням співробітником багатьох наукових журналів. Він також виставляв свою кандидатуру на посаду професора кафедри слов'янознавства Московського університету, але через ряд обставин не пройшов у професори.

Ця невдача ще більше спонукала молодого вченого до активнішої наукової роботи. У 1835 р. виходить його праця «О характере народных песен у славян Задунайских». У рецензії на неї В. Г. Белінський, доброзичливо критикуючи автора, писав: «Ми визнаємо твір п. Венеліна приемним явищем у нашій літературі, гідним прочитання людей думаючих, і переконані, що Венелін прийме нашу відверту думку як про достоїнства, так і про недоліки його статті за доказ нашої до нього поваги»¹³. Незабаром у журналі «Московский наблюдатель»¹⁴, а потім й окремим виданням, вийшла праця Ю. І. Венеліна «О зародыше новой болгарской литературы». Її схвально зустріли як у Росії, так і в Болгарії.

Наукову цінність являє собою книга «Влахо-Болгарские или Дакославянские грамоты, собранные и объясненные Ю. Венелиным летом 1835 г.». Вона стала важливим джерелом не для одного дослідника історії Болгарії. Не втратила вона свого значення як історична й літературна пам'ятка і сьогодні.

Ю. І. Венелін посилено працював над підготовкою до друку інших праць. Та, на жаль, це устремління обірвалося у розквіті творчих сил — на 37-му році життя. Напружена праця дала себе знати. Ось як описує цей трагічний момент П. Безсонов: «Сам уже нарешті, як лікар, що зрозумів свій стан, він пішов до університетської клініки: там не було місць. Коли повернувся, на порозі своєї кімнати хворий упав, вражений ударом. Швидко подана була допомога, але не надовго. І. І. Молнар поспішив узяти й відвезти його в Павловську лікарню. Через кілька годин Юрій Іванович помер на руках свого старого друга і брата; перед самою утренею Світлої Неделі, 26 березня 1839 року, рівно через 16 років після прибуття з тим же співтоваришем в Хотинь. Березня 29, в середу на Святій, проходило поховання: брат, знайомі, студенти і члени Історичного Товариства провели тіло в Данилів монастир, туди, де опісля ліг Язиков, Валуев і Гоголь»¹⁵.

¹¹ Там же.— С. 167.

¹² Там же.— С. 175.

¹³ Белінський В. Г. Полное собрание соч.— М., 1953.— Т. II.— С. 67.

¹⁴ Московский наблюдатель.— 1838.— Кн. I.— 1 сент.

¹⁵ Безсонов П. Введение к книге...— С. XXXVI.

Смерть Ю. І. Венеліна з великим болем сприйняла передова громадність Росії і Болгарії. «Московские ведомости», наприклад, відгукнулися публікацією біографії, в якій оцінили його як «знаменитого ученого, яким може справді пишатися російська народна історія як в наш, так і у всі часи»¹⁶. У пресі вказувалося на наукову цінність рукописної спадщини Юрія Івановича і на необхідність її впорядкування та видання. Першим за цю благородну справу взявся І. Молнар. Він письмово звернувся до багатьох російських і болгарських вчених, редакцій багатьох журналів з проханням впорядкувати цю спадщину дослідника, а сам до 2-го тому його праці «Древние и нынешние болгаре...» написав першу докладну біографію вченого.

За увіковічнення доброго імені нашого земляка взялося чимало російських і болгарських вчених, за що й самі заслуговують глибокої шани. Адже завдяки їм сучасний читач має можливість ознайомитися з творчістю Ю. І. Венеліна. Найбільше зробив тут П. О. Безсонов, який вперше у журналі «Москвитянин» (1856 р.), а потім в «Журнале Министерства народного просвещения» (1882 р.) детально описав подорож Юрія Івановича у Болгарію, охарактеризував наукову діяльність і подав всю його біографію. Він охарактеризував дослідника не лише як історика, а й як етнографа, лінгвіста, який прекрасно знав грецьку та латинську, практично всі слов'янські і багато європейських мов.

Добру справу робив другий російський дослідник Є. П. Соколов. Він у 1899 р. видав книгу «Бумаги Ю. И. Венелина», в якій високо оцінив велику рукописну спадщину Юрія Івановича, вказав на місце її зберігання. Праця цих та інших російських вчених й сьогодні слугує нам добрим прикладом бережливого ставлення до культурної спадщини прогресивних діячів нашого народу, а також спонукає нас не лише зберігати її, а й пропагувати серед широких верств народу.

Про визнання Ю. І. Венеліна як солідного науковця свідчить й той факт, що він листувався з такими відомими вченими-славістами, як І. І. Срезневський, М. О. Максимович, користувався авторитетом та повагою з боку багатьох прогресивних діячів суспільно-політичного руху в Росії. Його біограф П. О. Безсонов писав з приводу цього так: «В суспільстві він був дуже добрий і прийнятий в багатьох надто поважних домах; в колі людей, зайнятих наукою, зустрічав іноді співчуття... Був добре прийнятий, майже як рідний, в домі С. Т. Аксакова, і особливо пам'ятний тим, що був учителем К. С. Аксакова, і передав йому благородну пристрасть до мовознавства, яка згодом виявила такі прекрасні плоди»¹⁷.

Кожний відомий російський вчений вважав за необхідне назвати у своїх працях ім'я нашого земляка. Так, академік О. М. Пипін зазначав, що «Венелін, родом карпатський русин, має велике історичне ім'я в розвитку слов'янського національного відродження, а частково і в нашій історіографії. Це була палка, обдарована натура, пройнята слов'янським патріотизмом; незадоволений становищем слов'янського питання, він прагнув захистити права слов'янства і в житті, і в історичній науці»¹⁸.

Наукова діяльність Ю. І. Венеліна була високо оцінена й прогресивними українськими істориками дожовтневого періоду. Одним з перших це зробив В. Гнатюк, який назвав нашого земляка талановитим, енергійним, з прикметами новатора й провідника. Про його працю «Древние и нынешние болгаре...» він сказав, що вона написана не критично, але гаряче й привернула відразу до себе увагу болгар і стала почином до їх національного пробудження. В. Гнатюк наводить спога-

¹⁶ Соколов Е. П. Бумаги Венелина.— М., 1899.— С. 1.

¹⁷ Безсонов П. Юрий Иванович Венелин...— С. 162.

¹⁸ Пипин А. Н. История русской этнографии. В 3-х т.— СПб., 1890.— Т. 1.—

ди брата Юрія Івановича — Івана, який з жалем говорив: «Ой могли би ся пани змилювати і дати нам яку помоч, кедь Юрко такий славний був чоловік»¹⁹.

Для збереження рукописної спадщини Юрія Івановича багато зробив історик Львівського університету І. С. Свенцицький. На початку нинішнього століття він опублікував дві книги, в яких вперше подав широку картину культурних взаємин Закарпаття з Росією в першій половині XIX ст. На цьому тлі він охарактеризував культурно-освітню і наукову діяльність багатьох закарпатоукраїнців в Росії в кінці XVIII — на початку XIX ст. (І. С. Орлая, П. Д. Лодія, М. А. Балудянського, В. Г. Кукольника, А. І. Дудровича, М. В. і В. І. Білевичів та ін.). І. С. Свенцицькому ми повинні особливо бути вдячні за те, що він у своїх «Матеріалах...» вмістив чотири праці Ю. І. Венеліна²⁰. Три з них («Мадярские слова, взятые из русского языка», «Карпато-Российские пословицы», «Об украинском правописании») — це дослідження лінгвістичного характеру. Для історіографії цікава вміщена там стаття «Несколько слов о Россиянах Венгерских и также одно словцо историческое о православной греко-восточной церкви в Венгрии» (с. 86—106). Щоправда, її джерельна база досить слабка — вона в основному написана на матеріалах, почерпнутих із російських та угорських літописів, з праць вітчизняних і зарубіжних істориків. В статті розглядаються питання автхтонності східних слов'ян, прихід угорських племен в Паннонію і створення ними Угорської держави, її зв'язки з Київською Руссю, прийняття християнства, прихід Ф. Корятовича на Закарпаття.

Зазначивши, що східні слов'яни є аборигенами на своїй території, Ю. І. Венелін, слідом за І. С. Орлаєм, розповідає про прихід в Паннонію угорських племен, вказує на їх прабатьківщину. Про це він пише так: «Угорці, або як самі себе називають Мадяри — народ монгольського походження, був сусідніми племенами витіснюваний з древніх своїх Бухарських осель. Піднявши свої шатри, покотилися із-за Каспійського моря понад Волгу». Венелін не пояснює, звідки угорські племена дізнавалися про Паннонію, але вказує на одну з причин їх переходу: «Мадяри вигнані сусідами, примушені були до цієї експедиції» (с. 93). Описуючи шлях пересування угорських племен, Ю. І. Венелін зазначає, що одна їх частина попрямувала в напрямі до фінської затоки, а друга — до Києва. Як і І. С. Орлай, він вказує на мирний характер їх переходу²¹.

Далі автор розповідає, як на початку X ст. угорські племена «у співтоваристві пребагатьох Росіян перейшли через Карпатські гори в Паннонію». Він підкреслює, що ця територія не була безлюдною, а, за свідченням самих угорських літописців, тут жили слов'янські народи, зокрема, болгари: «До пришествя Угрів в Паннонії були різні володарі слов'янські: Північно-Західною Угорщиною володів Святополк., Великої Моравії володар. В нинішнім Банаті і між Тисою й Дунаєм були князі булгарські». Юрій Іванович зазначав, що переселення руського народу за Карпати продовжувалося й пізніше, особливо помітним воно було з приходом сюди князя Федора Корятовича — внука Гедиміна Литовського. Цю подію він відносить до 1360 р., що, як було встановлено пізніше, не відповідає дійсності. Ф. Корятович прибув на Закарпаття десь у 80-х роках XIV ст. Однак Ю. І. Венелін вірно підкреслює будівничу роль Ф. Корятовича. Він «при річці Латориці побудував на особливій круглій горі найвеличезнішу, найважливішу і нині знамениту, по утриманню в ній державних полонених, фортецю Мункач. Побуду-

¹⁹ Наук. записки тов-ва ім. Шевченка.— Львів, 1902.— Т. 47.— С. 4—6.

²⁰ Свенцицкий И. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси: Сношения Карпатской Руси с Россией в первой половине XIX века.— Львов, 1905.— С. 212; Свенцицкий И. С. Обзор сношений Карпатской Руси с Россией в первую половину XIX века.— СПб.— 1906.— С. 109.

²¹ Свенцицкий И. С. Материалы по истории...— С. 93, 95.

вав на другім боці ріки напроти міста і фортеці монастир Василя Великого. Сей монастир і донині стоїть і є одним із найгарніших монастирів в Угорщині, він належить руським монахам, а помістя його складається з трьох сусідніх поселень»²².

Вчений розповідає, як місцеве населення в результаті розвитку феодалних відносин поступово «втрачало права й повагу», потрапляло у економічну і політичну залежність від угорських феодалів. Він правильно підмітив, що над самою Угорщиною нависла небезпека з боку Туреччини, Австрії та католицького Риму. Цьому сприяли й міжусобні війни, що і призвело до нищівної поразки угорської армії у битві з турками під Могачем у 1526 р.

Фактично Ю. І. Венелін розглядає ті ж події з історії Закарпаття Х—ХVI ст., що й І. С. Орлай у статті «История о Карпато-Россах...». На жаль, стаття залишилася незавершеною. Ю. І. Венелін не встиг написати ґрунтовну працю з історії Закарпаття, хоч матеріали для неї мав. Можна лише пожалкувати, що, як відзначав М. П. Погодін, «доля, можливо, хотіла нам дати у Венеліні великого історика й філолога, та збіглися нещасні обставини і він загинув, не встигши приготуватися належним чином до високого свого призначення». Справді, наукова діяльність Ю. І. Венеліна блискавкою промайнула науковим небосхилом Росії, викликала у російських вчених інтерес до нашого краю. Вже в 40-х роках ХІХ ст. окремі з них (П. І. Кеппен, М. І. Надеждін, І. Срезневський та ін.) здійснили наукові подорожі по слов'янських землях Австрійської імперії, в тому числі й Закарпаттю.

Певну увагу творчості Ю. І. Венеліна приділяли і в Закарпатті у 20—30-х роках, коли воно входило до складу Чехословаччини. Певною мірою спадщина Гуци висвітлювалася на сторінках періодичних видань²³ і в брошурах²⁴. Не погоджуючись з багатьма позиціями авторів, треба визнати, що вони все ж творчість Ю. І. Венеліна оцінювали в цілому правильно.

Про високий авторитет Ю. І. Венеліна в науковому світі свідчить й те, що його ім'я увійшло в усі відомі енциклопедичні та фахові словники. Так, в енциклопедичному словнику 1892 р. дано розгорнуту оцінку його творчості: «В Росії ім'я Венеліна було символом історичних фантазій, і це справедливо, якщо на його твори дивитися виключно тільки з наукової точки зору: в них нема наукової критики, перевірки джерел. Венелін був людиною, що захоплювалася красивими гіпотезами, і його історичні твори більше нагадують роман, ніж наукове дослідження. Проте і болгари мають правду: обожнення Венеліна витікає у них не з невігластва, а з почуття глибокої вдячності за ту роль, яку зіграли твори Венеліна в історії відродження Болгарії. Він розбудив Болгарію для нової діяльності, нагадав їй славне минуле, навчив правильно дивитися на мову, традиції і всі явища суспільного життя, і своїми творами викликав інтелектуальний рух... Венелін безпосередньо вплинув на таких болгарських письменників, як В. Априлов і Н. Палаузов...»²⁵. В іншому словнику про нього сказано: «За народженням руський, за освітою москвич, Венелін виявився полум'яним ентузіастом слов'янської ідеї...»²⁶.

Як бачимо, в цих академічних виданнях ряд висновків Ю. І. Венеліна піддавалися справедливій критиці. Наприклад, він безпідставно зараховував до слов'ян готів, скіфів, сарматів та інших. В його працях, з одного боку, є значний фактичний матеріал, який і сьогодні не втра-

²² Там же.— С. 106.

²³ Карпатский свет.— 1930.— № 7—8; «Альманах» общества «Возрождение».— Прага, 1936; Костер.— Прага, декабрь, 1936; та ін.

²⁴ Гаджега Юлій. Краткий обзор научной деятельности Юрия Ивановича Венелина (Гуцы).— Ужгород, 1927.— 44 с.

²⁵ Энциклопедический словарь под редакцией К. К. Арсеньева и Ф. Ф. Петрушевского.— СПб., 1892.— Т. V.— С. 906.

²⁶ Энциклопедический словарь под ред. Ю. С. Гамбороза и др.— Т. VI.— С. 208.

тив наукової цінності, але з іншого — в них немає наукової критики джерел.

У розробці Ю. І. Венеліна, як і І. С. Орлая, давньої історії Закарпаття також є певні хиби. Так, обидва вони місцеве населення цього краю помилково називали росіянами, хоча і в цьому є певне раціональне зерно — визнання спільності їх етнічного східнослов'янського походження. Не вина, а біда Ю. І. Венеліна та І. С. Орлая в тому, що рівень розвитку історичної науки початку ХІХ ст. не дав їм можливості всебічно досягнути процес формування української народності. На розв'язання цього питання знадобилися довгі роки розвитку не тільки історичної, а й археологічної, етнографічної і лінгвістичної наук.

З оцінок Юрія Івановича Венеліна багатьма відомими діячами болгарського просвітництва наведемо лише одну, дану М. Априловим. У листі до Ю. Венеліна від 28 червня 1837 р. він писав: «Ви дуже зобов'язані всім моїм співвітчизникам, якщо не перестанете трудитися на користь їх історії. Вони вмістять вас в число своїх благодійників, і потомство впише ваше ім'я у храм безсмертя»²⁷. Високо оцінив вченого й І. Я. Франко. У «Протесті галицьких русинів проти мадярського тисячоліття» він писав: «Такі імена, як Балудянський, Венелін-Гуца, Орлай, далі Іван Земанчик, Петро Лодій, ще й досі мають почесне місце в історії російського шкільництва і російської науки»²⁸.

Та, на жаль, це почесне місце далеко ще не визначено радянською історіографією. У працях відомих радянських вчених М. Державіна²⁹, С. Нікітіна³⁰, Ф. Шевченка³¹, В. Микитася³², дана хоч і схвальна, але стисла оцінка наукового доробку Ю. І. Венеліна. Із вчених Ужгородського університету першим на нього звернув увагу Я. І. Штернберг³³, який ще в 1952 р. написав цікаву статтю, відзначивши в ній не тільки позитивні, а й негативні моменти його творчості, спричинені рівнем історичних знань того часу. Роль Ю. І. Венеліна у зміцненні культурних зв'язків Закарпаття з Росією добре показали І. Г. Шульга, В. Є. Задорожний, О. С. Мазурок³⁴, І. М. Гранчак, М. І. Зимомря³⁵. Важливою віхою у вивченні багатогранної діяльності Ю. І. Венеліна була перша за роки Радянської влади міжнародна конференція, проведена в Ужгородському університеті 21—23 березня 1989 р. Її матеріали вийшли окремою брошурою³⁶, а силами працівників університетської бібліотеки видано бібліографічний покажчик праць та літератури про життя та діяльність вченого³⁷. Ці публікації дають змогу глибше ознайомитися з діяльністю Ю. І. Венеліна — вченого слависта, поборника дружби російського, українського, всіх слов'янських народів.

Одержано 10.11.91.

Освещается творческое наследие известного ученого-слависта Ю. И. Гуцы-Венелина, анализируется литература, посвященная научным публикациям исследователя.

²⁷ Безсонов П. Юрий Иванович Венелин.— С. 201.

²⁸ Франко Іван. Збір. творів.— В 50-ти т.— К., 1986.— Т. 46.— Кн. 2.— С. 341.

²⁹ Державин Н. С. Племенные и культурные связи болгарского и русского народов.— М.; Л., 1944.— С. 66.

³⁰ Очерки истории исторической науки в СССР.— М., 1955.— Т. 1.— С. 496—497.

³¹ Шевченко Ф. П. Місце Закарпаття в загальноукраїнському історичному процесі // Вел. Жовтень і розквіт возз'єд. Закарпаття.— Ужгород, 1970.

³² Микитась В. Л. Через гори і кордони.— К., 1977.— 48 с.

³³ Штернберг Я. І. Ю. І. Венелін // За більшовицькі кадри.— 1952.— 1 травня.

³⁴ Задорожний В. Є., Мазурок О. С., Шульга І. Г. Зоря незгасна.— Ужгород, 1986.— 143 с.

³⁵ Гранчак І. М., Зимомря М. І. Великий син Верховини // Закарпат. правда.— 1989.— 25 лют.

³⁶ Венелін Ю. І. і розвиток міжслов'янських взаємозв'язків.— Ужгород, 1989.— 126 с.

³⁷ Венелін-Гуца Юрій Іванович (1802—1839) // Бібліограф. покажчик.— Ужгород, 1989.— 83 с.